

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

Vilnius

1991

Redakcinė kolegija:

**Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla**

Recenzavo;

Gediminas Rudis

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Vladas Strutavičius</i> . Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806-1812 m.)	7
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa	29
<i>David Fajnhauz</i> . 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje	41
<i>Arūnas Vyšniauskas</i> . Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais	67
<i>Rimantas Miknys</i> . P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja	133
<i>Arvydas Gaidys</i> . Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905-1907 m.)	139
<i>Rimantas Miknys</i> . Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai ..	173
<i>Egidijus Motieka</i> . Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei	199
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais	231
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių politinių centrų sąveika 1915-1916 metais	253
<i>Česlovas Laurinavičius</i> . Pasvarstymai Naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu	271
II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?	291
<i>Vanda Sruogienė</i> . Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai	291
<i>Vincas Trumpa</i> . Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymų.....	301

III. PUBLIKACIJOS	303
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas). Parengė <i>V. Sirutavičius</i>	303
Atgimimo priešaušryje. Parengė <i>S. Jegelevičius</i>	311
Lietuvių krikščionių-demokratų partijos programos projektas. Parengė <i>A. Gaidys</i>	327
Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui <i>S. J. Vitei</i> (1905 m. lapkritis). Parengė <i>E. Motieka</i>	341
Lietuvos konstitucijų projektai 1916-1918 metais. Parengė <i>A. Grigaravičius</i>	351
1917 m. rugsėjo 18-22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas. Parengė <i>R. Lopata</i>	435
Mykolas Rōmeris. Juozas Pilsudskis. Parengė <i>E. Motieka</i>	441
<i>Egidijus Motieka</i> . Keletas žodžių apie <i>M. Rōmerio</i> straipsnį "Juozas Pilsudskis"	481
PODSUMOWANIE	487
SUMMARY.....	497

I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS

KONSTITUCINIAI SUMANYMAI LIETUVOJE XIX a. PRADŽIOJE (1806-1812 M.)

Vladas Strutavičius

XIX a. pradžioje buvusios Lenkijos-Lietuvos valstybės likimo arba tuomet dažnai vadinamo "Lenkijos klausimo" aktualizavimas turėjo keletą priežasčių. Pirmiausia tai prieštaravimų tarp galingiausių to meto politinių-karinių jėgų - Rusijos ir Prancūzijos - paaštrėjimas. 1807 m., susikūrus Varšuvos kunigaikštystei, o 1809 m. jai sustiprėjus, kilo ir kitų Rusijos imperijos okupuotų ir inkorporuotų į jos sudėtį kraštų, tarp jų ir Lietuvos likimo klausimas. Tokios tarptautinės sąlygos bei nestabili politinė-ekonominė padėtis Rusijos viduje sudarė palankias sąlygas Lietuvos bajorijai kelti valstybingumo atkūrimo klausimą.

Įsigalėjusi nuomonė, jog XIX a. pradžioje bajoriškai valstybingumo sampratai būdingas unijinės valstybės modelis. Sutinkant su tokiu teiginiu būtina pažymėti, jog XIX a. pradžioje dalies Lietuvos bajorijos tokia samprata netenkino arba bent jau ne visiškai tenkino. Galima išskirti du valstybingumo modelius, kuriuos sąlygiškai apibūdintume kaip "optimistinį" ir "realistinį". Pagrindinis skirtumas tarp šių dviejų sampratų tas, jog pirmajam buvo būdingas siekimas atkurti "visą Lenkijos karalystę 1772 m. sienomis", o apie LDK dažniausiai visai nebuvo užsimenama. Antras, labiau būdingas istorinės Lietuvos bajorijai, lojaliai carinės administracijos atžvilgiu, - tai LDK politinės autonomijos siekimas Rusijos sudėtyje. Abu požiūriai turėjo ir panašumų: nei vienas, iš principo, neatsisakė valstybės atkūrimo tikslo, o jo realizavimo neįsivaizdavo be "svetimos" jėgos pagalbos, nesvarbu, kas tai būtų - Rusija ar Prancūzija. Nuosekliausiai "optimistinis" požiūris pasireiškė J.U. Nemcevičiaus "Lietuvių laiškuose", H. Kolontajaus "Pastabose apie tą lenkiškų žemių dalį, kuri po Tilžės susitarimo vadinama Varšuvos kunigaikštyste"¹, o taip pat Ad. Čartoryskio 1805 m.

bandymuose atkurti Lenkijos karalystę (taip vadinamame "Pulavų" plane²). Antrasis - "realistinis" - būdingas Lietuvos bajorijos veiksmai 1811-1812 m. ir buvo įgyvendintas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės manifesto bei jos konstitucijos projektais. Reikia pasakyti, kad ta Lietuvos bajorijos dalis, kuri buvo lojali carinei administracijai, niekada "nekonfliktavo" ir su unijinės valstybės idėja. M. Kl. Oginskio, vieno aktyviausių 1811-1812 m. įvykių dalyvio atsiminimuose dažnai pabrėžiama, jog pagrindinis Lietuvos politinio elito tikslas buvo Lenkijos karalystės atkūrimas³. Tiesa, tokius pareiškimus galima interpretuoti ir kaip bandymą apsisaugoti nuo galimų kaltinimų "separatizmu", kurių, beje, netrukus projekto autoriai ir susilaukė. Taigi, galima teigti, jog 1811-1812 m. dalis Lietuvos bajorijos pabandė realizuoti alternatyvinius valstybingumo atgavimo projektus, t.y. LDK politinės-teritorinės autonomijos Rusijos imperijos sudėtyje idėja. Tuo pat metu tokie bajorijos planai liudijo, jog tebegyvuoja Lietuvos valstybės - LDK - idėja. Akivaizdu, jog LDK manifesto bei jos konstitucijos projektai rodė Lietuvos valstybingumo tradicijos gyvastingumą, o tradicija buvo gyva, nes gyvas, t.y. politiškai aktyvus, buvo tos tradicijos ideologas - Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija. Taigi, neignoruodami visų "išorinių" veiksnių įtakos konstitucijos planų genezei, norėtume parodyti sociokultūrinę aplinką, kurioje formavosi LDK konstitucijos būtinumo suvokimas.

Istoriografijoje Lietuvos bajorijos politinė veikla 1811-1812 m. pradžioje vertinama prieštaringai. Lenkų istorikai konstitucinius Lietuvos politinio elito bandymus vertino neigiamai, dažniausiai kaip separatizmą, nukreiptą prieš unijinės Lenkijos-Lietuvos idėją⁴. B. Dundulis, priešingai, teigė, jog M. Kl. Oginskis ir jo bendraminčiai buvo "senosios unijinės politikos ir lenkiškos kultūros atstovai"⁵, pažymėdamas jog "... ir po padalijimų neišnyko tam tikro Lietuvos atskirumo ir savarankiškumo supratimas"⁶. Tokia, iš esmės, vienpusiška Lietuvos bajorijos veiklos interpretacija - arba unijos šalininkas, arba jos priešininkas - suprantama. Istorikai, remdamiesi Lietuvos bajorijos kalbinės polonizacijos faktu, akcentuodami jos luomines bei kultūrinės privilegijas, aiškino ir konkrečią bajorijos politinę veiklą ir siekius. Todėl dažnai susidaro įspūdis, jog Lietuvos

bajorijos politinė veikla ir tos veiklos rezultatai tebuvo tik anksčiau minėtų kultūrinių tendencijų arba kaip dažniausiai sakoma "kultūrinės bajorijos polonizacijos" tęsinys. Žinoma, politikos ir kultūros santykis atskira ir sudėtinga teorinė problema, kuri nėra šio straipsnelio tikslas. Mums svarbūs du momentai. Pirma, valstybingumo idėja yra esminga bajoriško mentaliteto dalis. Juk feodalinė-luominė valstybė bajorija yra tas visuomeninis sluoksnis, kuris pirmiausia puoselėja valstybingumo tradicijas. Antra, XIX a. pradžioje tarp lojalios carinei administracijai Lietuvos bajorijos dar gyva buvo LDK valstybingumo tradicija.

Lietuvos bajorijos paruoštus LDK manifestą bei konstituciją galėtume vertinti ir kaip įvykusio politinio dialogo tarp carinės administracijos ir Lietuvos bajorijos išdavą. Žinoma, turėdami omenyje, jog jėgos buvo nelygiavertės. Susikomplicavus padėčiai, carizmas ieškojo sąjungininkų ypač ten, kur politinė-ekonominė padėtis buvo nestabili ir todėl grėsminga. Tokia situacija susidarė ir Lietuvoje. Laikydamas Lietuvos bajoriją (ir ypač aristokratiją) vadovaujančiu visuomenei luomu, carizmas bandė užsitikrinti jo paramą ir tokiu būdu stabilizuoti padėtį krašte. Nuolaidos buvo vienintelis kelias, galintis patraukti bajoriją. Ypatingai politinės nuolaidos. Todėl manytume, jog dėsningas ir svarbus klausimas - kaip carizmas vertino Lietuvos bajorijos valstybingumo bei konstitucinius planus. Liberalioji Rusijos istoriografija teigdama, jog XIX a. pradžioje egzistavo įvairūs Rusijos imperijos "pertvarkymo" planai⁷ tarp jų ir pakraščių klausimu, netiesiogiai tvirtino, jog tokie Lietuvos bajorijos planai carinei administracijai buvo visiškai priimtini. Sovietinė istoriografija, priešingai, neigė bet kokią Rusijos imperijos pertvarkymo galimybę, kaip prieštaraujančią absoliučios valdžios principui⁸. Panašiais motyvais rėmėsi ir monarchistinė istoriografija⁹. Lenkų istorikas St. Smolka suriņko gausią faktografinę medžiagą, įrodančią, jog LDK konstitucijos autoriai Ksaveras Liubeckis bei Kazimieras Pliateris 1811 m. aktyviai bendradarbiavo su valstybės sekretoriumi M. Speranskiu¹⁰. Istoriko nuomone, tai jis paskatinęs juos konstitucijos sukūrimui. Įdomu, jog tuo pat metu M. Speranskis aktyviai dalyvavo ruošiant Suomijos Didžiosios Kunigaikštystės manifestą. Jo požiūris į

Lietuvos bajorijos planus ir ketinimus turi būti ne tik įdomus, bet ir ženklus, nes buvo reformistinių tendencijų Rusijos vidaus politikoje kvintescencija.

x x x

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo idėjos užuomazgų galima aptikti 1806-1807 m. politinėje Lietuvos aristokratijos veikloje. Čia turime omenyje Stanislovo Nemcevičiaus projektus. Jis tuo metu buvo Gardino gub. maršalka, o vėliau tapo netgi civiliniu tos pačios gubernijos gubernatoriumi. Tiesa, 1806-1807 m. dar nebuvo iškilęs LDK konstitucijos būtinumo klausimas. 1806 m., būdamas Peterburge, St. Nemcevičius įteikė Ad. Čartoryskiui memorandumą: "Mintys dėl Lietuvos ir Rusijos žemių organizavimo"¹¹. Šio projekto esmė ta, jog teritorijose, kurios atiteko Rusijos imperijai po Lenkijos-Lietuvos valstybės padalijimų, yra būtina sukurti atskirą politinį-administracinį vienetą subendru monarchu - Rusijos imperatoriumi, už tai gražinant Gegužės 3 d. konstituciją. Būsimos autonomijos santykius su imperija autorius modeliavo Vengrijos-Habsburgų monarchijos pavyzdžiu. Tiesa, 1806 m. memorandume naujai organizuotos teritorijos turėjo vadintis Lenkija¹². Žinoma, šiuose St. Nemcevičiaus planuose galima lengvai įžiūrėti ir Ad. Čartoryskio panslavizmo idėjų įtaką. Tačiau jos tebuvo tik priedanga politinės autonomijos idėjai kelti. Tai liudija ir tas faktas, jog 1807 m. St. Nemcevičius parengė dar vieną projektą ir nusiuntė jį pačiam carui Aleksandru I. Vadinosi jis taip: "Pastabos dėl dvasios, kuri viešpatauja prijungtose Lenkijos provincijose ir kokių vyriausybei reiktų imtis priemonių, norint sukurti ten sau palankią nuomonę." Jame autorius svarsto apie 8 gybernijų, esančių Rusijos imperijos sudėtyje, reorganizavimo į atskirą politinį vienetą galimybes. Tiesa, ir šiame dokumente konstitucijos klausimas išspręstas taip pat, kaip ir 1806 m. memorandume, t.y. dovanojant Gegužės 3 konstituciją. Šiame projekte suformuluota dar viena idėja, kuria

pasinaudojo 1811 m. LDK manifesto bei konstitucijos autoriai. Turima omenyje Lietuvos komiteto idėja - pagal Nemcevičių šis komitetas turėjo veikti Peterburge¹³. Komitetas turėjo tapti Lietuvos kanceliarija prie imperatoriaus sosto.

Neaišku kaip šiuos projektus vertino pati Lietuvos bajorija. Galime teigi, jog anksčiau minėti projektai nebuvo tik St. Nemcevičiaus pastangų rezultatai ir išreiškė, pirmiausia, lojalios carinei administracijai Lietuvos bajorijos ir ypač aristokratijos interesus. Žinoma, jog St. Nemcevičiaus projektus rėmė Tomas Vavžekis, aktyvus T. Kosčiuškos sukilimo dalyvis¹⁴. Anot Ad. Čartoryskio, tai buvo vienas įtakingiausių Lietuvos politinio elito veikėjų¹⁵. O jo politines pažiūras istorikas apibūdino taip: "... karštas Lietuvos autonomijos su tolesne Lenkijos atkūrimo perspektyva Aleksandro I globoje šalininkas"¹⁶. Todėl neatsitiktinai T. Vavžekis ne tik rėmė, bet aktyviai dalyvavo ir 1811-1812 m. LDK konstitucijos projekto rengime. Panašios buvo ir paties St. Nemcevičiaus pažiūros¹⁷. Įdomu tai, jog Lietuvos didikai nuo pat pirmųjų projektų valstybingumo klausimą siejo su konstsituciniu problemos sprendimu. Tiesa, St. Nemcevičiaus projektuose minima tik Gegužės 3 d. konstitucija. Tai visiškai suprantama, nes Gegužės 3 d. konstitucija buvo neatskiriama valstybingumo idėjos dalis. Kita vertus, kol buvo tokios neapibrėžtos 8 gubernijų pertvarkymo galimybės ir perspektyvos, nebuvo jokio poreikio kurti naują konstituciją.

Kaipgi vertint St. Nemcevičiaus ir jį rėmusiųjų projektus? Galima teigti, jog jau 1806-1807 m. projektuose politinė autonomija buvo ruošiamą pagal LDK modelį, nors vadinama buvo Lenkija ar Lenkijos provincija. Vadinasi, neužilgo turėjo atsirasti projektai, kuriuose jau tiesiog būtų keliamas LDK politinės autonomijos, o kartu ir konstitucijos klausimai. Tokias išvadas patvirtina faktas, jog Ksaveras Liubeckis, vienas 1811 m. konstitucijos autorių, puikiai pažįjono St. Namcevičių. Manome, jog kalbėti galima ir apie jų idėjinį bendrumą¹⁸. Įdomu ir tai, jog tokie projektai buvo būdingi ne tik Lietuvos aristokratijai. Panašų politinį aktyvumą rodė ir kitų vakarinių imperijos "pakraščiu" politinis elitas. Maždaug tuo pat metu Livonijos aristokratija kreipėsi į Aleksandrą I su

konstitucijos projektu, kuriame taip pat buvo keliamas politinės autonomijos klausimas¹⁹.

Ar carinė administracija žinojo Lietuvos bajorijos politinius siekimus? Sunku tiksliai atsakyti į šį klausimą. Visgi kai kurie, nors ir netiesioginiai faktai liudija, jog žinojo. Pasak Ad. Čartoryskio Aleksandras I 1809 m. XI mėn. 24 d. jam pasakė, jog Lenkijos atkūrimas šiuo metu nėra įmanomas, todėl jis - caras - "laiko galimu tik ypatingą Lenkijos sričių, esančių jo valdžioje, organizavimą"²⁰. Šnekėta buvo tuo metu, kai Rusija stengėsi priversti Prancūziją pasirašyti konvenciją dėl Lenkijos valstybės neatkūrimo. Po konvencijos pasirašymo (1810.I.7.) Aleksandras I vėl kalbėjosi su Ad. Čartoryskiu. Šį kartą caras tiesiog pareiškęs: "... šiuo metu patogiau veikti tose srityse, kurios priklauso imperijai ir pasivadinti Lietuvos Didžiuoju kunigaikščiu..."²¹ Žymus Ad. Čartoryskio biografas ir istorikas M. Handelsmanas pažymi, jog tuo pat metu buvo kalbėti ir apie "kokių nors teisių Lietuvai suteikimą"²². Žinia, tokie Aleksandro I pasiūlymai labiau panašūs į paslaptingas užuominas ir nėra svarus įrodymas. Ir visgi caro pasiūlymai "veikti" Lietuvoje, kalbos apie "organizavimą" ar "teisių" Lietuvai suteikimą liudija apie tai, jog vietinės bajorijos politiniai lūkesčiai buvo žinomi. Todėl jais ir buvo bandoma naudotis. Juolab, 1809 m. vasarą vakarinių imperijos "pakraščių" politinės autonomijos klausimas buvo gana plačiai svarstomas carinės administracijos viršūnėse, pvz., kun. Golycino ir grafo Rumiancevo susirašinėjimas su caru. Išsakomos įvairios nuomonės, vienos drąsesnės, kitos atsargesnės²³.

Rusijos ir Prancūzijos konvencija dėl Lenkijos neatkūrimo nebuvo ratifikuota, o tai dar labiau paaštrino abiejų šalių santykius²⁴. Gal būt tai viena iš priežasčių, kodėl caro pasiūlymai, išsakyti Ad. Čartoryskui, nedavė jokių rezultatų. Buvo ir dar viena 1809 m. akcijos nesėkmės priežastis. M. Handelsmanas, reziumuodamas 1809 m. įvykius ir Ad. Čartoryskio veiklą tuo metu, pabrėžė, jog šis troško tik Lenkijos karalystės atkūrimo ir negalėjo prisidėti prie "...kažkosios pseudo-autonominės Lietuvos sukūrimo, kuri turėjo tapti tik atsvara Varšuvos kunigaikštystei"²⁵. Tokia išvada tik patvirtina, jog planai buvo rimti, tačiau tuo metu

nesusiformaco prorusiškai nusiteikusi bajorijos grupė, kuri pradėtų ruošti Lietuvos autonomijos projektą. Mat Ad. Čartoryskis, kuriuo Aleksandras I labiausiai pasitikėjo ir kuris turėjo užtikrinti imperijos ryšį su Lietuvos politiniu elitu, atsisakė dalyvauti Lietuvos autonomijos projekto kūrimo. Tai liudija 1811 m. I mėn. 30 d. paties Ad. Čartoryskio laiškas carui, kuriame išdėstyta neigiamas požiūris į bet kokią Lietuvos autonomiją²⁶. O neužilgo Ad. Čartoryskį pakeitė naujas caro favoritas - juo tapo jau minėtas M. Kl. Oginskis²⁷. Iki to laiko, maždaug 1810 m. pabaigoje, Jonas ir Severinas Potockiai caro palėpimu ruošė "lenkiškų žemių", esančių Rusijos imperijos sudėtyje, "autonominės organizacijos" projektą²⁸. Deja, tolesnis šio projekto likimas neišskus.

Įdomu, kaip visgi Aleksandras I galvojo "veikti" Lietuvoje ir apie kokias "teises" Lietuvai jis kalbėjo. O gal visi Aleksandro I pasiūlymai tik "politinis koketavimas", kurį amžininkų liudijimu, taip mėgo "liberalusis" caras? Pabandysim atsakyti į šį klausimą, remdamiesi M. Speranskio, tuo laiku tapusio valstybės sekretoriumi, požiūriu į autonomijos klausimą, bei į Lietuvos politinio elito veiklą. 1810 m. VIII mėn. rašte carui M. Speranskis Rusijos politiką Lietuvoje (t.y. "nuo Lenkijos prijungtose gubernijose") analizavo pirmiausia tarptautinės politikos aspektu. Pagrindinis Rusijos administracijos tikslas turėtų būti Prancūzijos įtakos Lietuvoje apribojimas²⁹. Valstybės sekretorius šiam tikslui siūlo sukurti Vilniuje komitetą, kuris turėtų kaupti bajorijos prašymus, juos apdoroti ir persiųsti carui³⁰. Ir dar ten pat, Vilniuje, siūlė sudaryti patariamąją komisiją, kurios tikslas "sukelti įgaliotų žmonių pasitikėjimą" ir tuo "suteikti tautos vilčiai pagrindą, jog pasitikėjimu ji gali pagerinti savo padėtį paprasčiau ir patikimiau nei nepasitenkinimu"³¹. Čia pat M. Speranskis siūlė stiprinti policiją, skirti geresnius gubernatorius ir aprūpinti juos geresnėmis instrukcijomis³². Taigi, kaip matome, M. Speranskio pasiūlymų esmė - nežymių nuolaidų derinimas su administracinių priemonių stiprinimu. Na, o komisijos ir komiteto funkcijos liko neapibrėžtos, o jų kompetencija neiški. Įdomi paskutinė dokumento pastraipa, jog bet kokias "ryžtingas priemones Lietuvos gubernijų atžvilgiu reikia atmesti kaip pavojingas"³³. Neaišku, kokias

priemonės M. Speranskis turėjo omenyje: gal administracines, o gal tas, kurias siūlė St. Nemcevičius 1806-1807 m.? Dokumente visiškai nutylėtas Lietuvos bajorijos politinės autonomijos siekimo klausimas. Matyt, jog padaryta tai buvo neatsitiktinai. Kažin ar M. Speranskis nežinojo Lietuvos bajorijos nuotaikų ir nieko nebuvo girdėjęs apie autonomijos klausimą. Tikriausiai valstybės sekretorius sąmoningai nekėlė šio klausimo. Tačiau tokia išvada nelabai derinasi su anksčiau minėto lenkų istoriko St. Smolkos išvadomis. Atrodo, jog lenkų istoriko išvadas patvirtino ir keletas faktų. 1811 m. M. Speranskis aktyviai dalyvavo ruošiant Suomijos Didžiosios Kunigaikštystės paskelbimo manifestą. Jeigu tai buvo paslaptis, tai amžininkams gerai buvo žinomas valstybės Sekretoriaus motto: "Suomija ne gubernija, o valstybė"³⁴. O kaip žinia, M. Kl. Oginskis prisiminimuose dažnai mini Suomijos pavyzdį, pabrėždamas, jog Lietuvos didikai irgi turi panašius tikslus³⁵. Taip susidaro įspūdis, jog M. Speranskio motto galima be jokių išlygų perkelti Lietuvai. Deja, praktinė valstybės sekretoriaus veikla liudija priešingai. Pradėkime nuo Suomijos. Istorikai, išanalizavę M. Speranskio veiklą Suomijoje 1809 m. Borgo seimo metu, daro išvadą: "Ypatingai nepagaidautinu M. Speranskis pripažino konstitucijos klausimą..."³⁶. Arba dar: "M. Speranskis elgėsi taip, kad konstitucijos klausimas Borgo seime visiškai nebuvo svarstomas"³⁷. Galbūt M. Speranskio pažiūros 1811 m. pasikeitė, nes tų pačių metų pabaigoje visgi buvo paskelbtas Suomijos DK įkūrimo manifestas, o vėliau buvo dovanota ir konstitucija. Neskubėkim su tokia išvada. Suomijos bajorija tokia konstitucija buvo nepatenkinta, nes jau 1818-1819 m. paruošė naują konstitucijos projektą, kuri jokio dėmesio nesusilaukė. Apie tai, kaip buvo laikomasi 1811 m. konstitucijos, liudija toks faktas: Seimas turėjo būti šaukiamas kasmet, bet nuo 1809 m. nė karto daugiau nebuvo susirinkęs, taip ir negavo jokios įstatymų leidimo galios. Tokia M. Speranskio veikla liudija, jog jis anaip tol nebuvo imperijos "pakraščiu" bajorijos konstitucinių projektų šalininkas. Atskiramis nuolaidomis švietimo, kultūros srityje jis tikėjosi patraukti į savo pusę bajoriją, kartu atitraukiant ją nuo aktyvios politinės veiklos.

Tokios išvados nepaneigia minties, jog M. Speranskis aktyviai domėjosi imperijos pakraščių, tarp jų ir Lietuvos, problemomis. Tarptautinių įvykių fone Lietuvos problema buvo neatsiejama nuo "Lenkijos klausimo". Tai liudija jau tremtyje, t.y. po 1812 m. kovo mėn., M. Speranskio laiškas, rašytas Aleksandriui I: "...yra dalis kitų dokumentų, politinio turinio ir ypatingai apie Lenkijos reikalus. Tai dokumentai, kurių Jūsų Didenybe iš manęs reikalavot. Kažin ar būtų tikslinga, jei jie šiuo metu taptų žinomi"³⁸. 1916 m. buvo išleistas po M. Speranskio tremties išlikusių dokumentų apyrašas. Nors apyraše nėra smulkios dokumentų charakteristikos, matyti, jog ištisos dokumentų grupės buvo skirtos Lietuvos problemoms. Apyrašo 555 numeriu pažymėta grupė dokumentų, kurie apibūdinti taip: "Slapti dokumentai dėl lenkiškų gubernijų"³⁹. Spręsdami pagal gretimų dokumentų datas galime manyti, jog tai dokumentai, susiję su 1811 m. įvykiais. Leningrado valstybiname istorijos archyve pavyko aptikti dar du M. Speranskio dokumentų apyrašus. Deja, juose jokių duomenų ar užuominų apie Lietuvą nebuvo⁴⁰. Nieko nuostabaus - dalis dokumentų, tarp jų ir mus dominantys, galėjo būti sunaikinti. Dar pats M. Speranskis rašė, jog 1812 m. III mėn. 17 d. jis kartu su Policijos ministru sudegino kai kuriuos dokumentus⁴¹. Iš likusių geriausiai M. Speranskio pažiūras į Lietuvos bajorijos politinės autonomijos siekius rodo 1811.VI.11 d. raštas Aleksandriui I. Pagal datą ir turinį jis rašytas tuo metu, kai buvo baigiamas ruošti LDK manifestas, o konstitucija, tikriausiai, tik pradėta. Dokumente vėl, kaip ir 1810 m. siūloma iš lojalios bajorijos sudaryti komitetą⁴². Komiteto kompetencija ir vėl liko neapibrėžta: "... pavesti užsiiminti išankstinėmis nuomonėmis ir tuo suteikti jų (šlėktos) rūpestingumui naudingą lavinimąsi ir greičiau pagrįsti jų viltis"⁴³. Atrodo, jog svarbesnis klausimas valstybės sekretoriui buvo rinkimų į bajorų seimelius tvarkos nustatymas. Tokio įsako projektą M. Speranskis pasiruošęs pasiūlyti carui⁴⁴. Įdomus dar vienas momentas. Apibūdindamas M. Kl. Oginskio gegužės 17 d. memorandumą, valstybės sekretorius teigė, jog pirmoji memorandumo dalis visai nereikšminga, nes jam gerai žinoma⁴⁵. Mums dar teks sugrįžti prie šio dokumento, o dabar pasižiūrėkime, ką gi taip

gerai žinojo M. Speranskis. Įžanginėje memorandumo dalyje M. Kl. Oginskis išdėstė du pagrindinius dalykus. Pirma, dar kartą pabrėžė Napoleono planų agresyvumą, tuo lyg versdamas carinę administraciją kuo skubiau "veikti" Lietuvoje. Antra, M. Kl. Oginskis smulkiai charakterizuoja Napoleono politiką naujai užgrobtose teritorijose: "Kiekvienam naujai prijungtam departamentui jis (Napoleonas) suteikia teisę turėti savo deputatą įstatymų leidžiamajame organe, savo senatorius ir teisėjus, ... daugumą naujų valdininkų vietose skiria iš sau patikimų žmonių; ... teikia malones ir kviečia į savo dvarą kilmingesnius"⁴⁶. M. Kl. Oginskis pamini ir daugiau priemonių, bet svarbiausia, kad tokiu būdu "... įgyja prijungtose srityse ištikimų šalininkų"⁴⁷. Šioje memorandumo dalyje M. Kl. Oginskis apibūdina Napoleono arba vasalinės imperijos modelį, pagal kurį vasalinė valstybė formaliai likdama nepriklausoma, faktiškai tapdavo sudėtine imperijos dalimi. Nežinia, ar M. Speranskio "modernizuotos" Rusijos imperijos vizija buvo panaši į jau egzistuojančią Napoleono imperiją. Tai yra atskiras klausimas. Lietuvos politinį elitą toks modelis patenkino tiek, kiek sprendė politinės autonomijos klausimą. Įdomu tai, jog M. Kl. Oginskis memorandume niekur neužsimena apie Napoleono kodekso dovanojimą. Carinė administracija galėjo tai suprasti kaip valstybingumo atkūrimo ženklą.

Carizmas suprato, kokią įtaką Lietuvos bajorijoje turi LDK valstybingumo atkūrimo idėja. Suprato, jog politinės autonomijos suteikimas lengviausias būdas patraukti bajoriją. Bet šitas kelias atrodė ir pavojingas, nes grėšė Rusijos imperijos integralumui. Lietuvos bajorija, kaip privilegijuotas, feodalinės visuomenės luomas, buvo patraukli carizmui. Juos jungė bendri luominiai, socialiniai interesai. Kartu bajorija gąsdino carinę administraciją, nes buvo vienintelis visuomenėje valstybingumo idėjos puoselėtojas. Todėl carizmo politika ir požiūris į Lietuvos bajorijos planus toks nenuoseklus. Dažniausiai tuos siekius bandoma nutylėti, stengiantis atitraukti nuo aktyvios politinės veiklos, daryti įvairias smulkias nuolaidas ir pan. Neįmanoma M. Speranskio motto perkelti Lietuvai vien todėl, jog Lietuva

turėjo savo valstybingumą ir buvo visuomenės sluoksniu, kuris puoselėjo valstybingumo atkūrimą.

X X X

LDK konstitucijos projekto genezėje galėtume išskirti kelis etapus. Juk neatsitiktinai projektas galutinai buvo paruoštas 1811 m. pab. - 1812 m. pradž. Taip atsitiko todėl, jog maždaug apie 1810 m. pab. - 1811 m. pradž. Peterburge susiformavo lojali carizmui Lietuvos politinio elito grupė, pvz., M. Kl. Oginskis su Ks. Liubeckiu pirmą kartą Peterburge susitiko 1811 m. vasario mėn.⁴⁸ Dalis Lietuvos bajorijos atstovų į Peterburgą atvyko vykdydami savo gubernijų bajorų pavedimus. Kaip rodo Ks. Liubeckio pavyzdys, pradžioje tai iš esmės buvo ekonominiai reikalavimai⁴⁹. Ir tik apie 1811 m. vidurį grupės veikloje vis labiau ėmė ryškėti politiniai motyvai. Be jau minėtų M. Kl. Oginskio ir Ks. Liubeckio, šiai grupei priklausė Kaz. Pliateris, Kaz. Liubomirskis ir, atrodo, S. Grabovskis. Panaši rėmėjų grupelė susidarė ir Lietuvoje (žinomi T. Vavžeckis, Liudvikas Pliateris). Šis sąrašas nėra pilnas, prijaučiančių ir palaikančių projektą turėjo būti daugiau. Istoriografijoje, matyt, išliko pačių aktyviausių projekto ruošėjų pavardės. Įdomios dvi detalės: pirma, visi dalyviai kilę iš istorinės Lietuvos, čia turėjo ir savo dvarus; antra - keletas buvo aktyvūs T. Kosčiuškos sukilimo dalyviai (pirmiausia T. Vavžeckis, M. Kl. Oginskis, S. Grabovskis).

Lietuvos bajorijos konstitucinių planų realizavimui svarbus buvo M. Kl. Oginskio pokalbis su caru 1811.IV.26.⁵⁰ Šiame pokalbyje M. Kl. Oginskis, pasakodamas carui apie Napoleono pasirengimus karui, kaip priešpriešą jo planams pasiūlė reorganizuoti aštuonias vakarines Rusijos imperijos gubernijas⁵¹. Turint omenyje 1809 m. Aleksandro I pasiūlymus Ad. Čartoryskiui, galima buvo tikėtis palankios caro reakcijos. Taip ir atsitiko. Caras Aleksandras I paprašė, kad M. Kl. Oginskis parengtų priemonių projektą, kaip reiktų carinei administracijai "veikti" Lietuvoje⁵². Pats M. Kl. Oginskis taip apibūdino pokalbį ir jo perspektyvas: "Jeigu caras pasisakytų už aštuonių gubernijų, kurios kažkada sudarė dalį senos Lenkijos ir vadinosi Lietuvos sujungimą, jeigu jis suteiktų lietuviams tai, ko aš trokštu (pabraukta

autorius - V.S.), tai nebūtų galima nė abejoti, jog įmanomas ir Lenkijos atkūrimas..."⁵³. Atrodo, jog M. Kl. Oginskiui LDK atstatymas ženklino Lenkijos karalystės atkūrimo galimybę. Taigi, neatsisakoma Lenkijos karalystės idėjos, bet kelias į ją veda per LDK valstybingumą. Įdomu tai, jog savo slapčiausio "troškimo" - konstitucijos - M. Kl. Oginskis netvardijo.

Dar vienas Lietuvos politinio elito žingsnis konstitucijos link buvo 1811.V.27 dienos memorandumas. Jame ir buvo išdėstytos priemonės, pasiūlymai carinei administracijai dėl jos veiklos Lietuvoje. M. Kl. Oginskio liudijimu, memorandumą jis ruošė aktyviai bendradarbiaudamas su Ks. Liubeckiu ir Kaz. Liubomirskiu⁵⁴. Pagrįsdamas LDK atkūrimo galimybę, M. Kl. Oginskis akcentavo ne "išorės" faktorius (pvz. sudėtinga tarptautinė padėtis ir pan.), bet ir "vidines" - istorines-kultūrinės LDK atkūrimo aplinkybes: "Priklausanti Rusijai Lenkijos dalis anksčiau sudarė savarankišką dalį - Lietuvą. Dar iki jos susijungimo su Lenkijos karalyste Lietuvos gyventojai nuo seno skyrėsei karinga dvasia, sumanumu, savo teisių saugojimu, ištikimybe monarchams, didvyriškumu ir tėvynės meile. Jie visuomet didžiavosi savo tautiškumu ir, nors susijungė su Lenkija, visgi sugebėjo išsaugoti savo papročius, įstatymus ir vietinį valdymą, savo armiją, teismus, ministrus, valstybės tarnautojus ir netgi seimą..."⁵⁵, ir kas svarbu "... visos tos privilegijos lietuviams buvo taip brangios, jog jie niekaip nenorėjo jų atsisakyti"⁵⁶. Lietuvos bajorijos reikalavimus, išdėstytus memorandume, jau galėtume apibūdinti kaip politinius. Pirmiausia buvo rūpinamasi Lietuvos vardo sugražinimu: "Kiekvienam brangiausias savo tėvynės vardo atstatymas..."⁵⁷. Tai reiškė, jog būsimas administracinis-teritorinis vienetas, kurį sudarytų 8 gubernijos, turėtų vadintis Lietuvos vardu. Anot memorandumo autorių, jam turėtų vadovauti caro skiriamas vietininkas⁵⁸. Vietininkas turėtų savo dvarą, t.y. administraciją. M. Kl. Oginskio nuomone, būtina Lietuvos statutą, kuris toks populiarius bajorijos tarpe, paskelbti pagrindiniu įstatymu civilinėms ir kriminalinėms byloms nagrinėti. Tuo pat metu būtina įsteigti Lietuvoje Senatą ir tribunolą, t.y. aukščiausią teisumą⁵⁹. Iš ekonominių reikalavimų liko vienintelis - reikalavimas suvenodinti mokesčius⁶⁰. Memorandumo vaizdą papildo Kaz.

Liubomirskio laiškas Ks. Liubeckiui, rašytas kiek vėliau (1811.VII.7). Šiame laiške Kaz. Liubomirskis būsima Lietuvos valstybę vadina ne Didžiąja kunigaikštyste, bet Lietuvos karalyste⁶¹. Svarbiausia, jog jame iškeltas savo kariuomenės būtinumo klausimas. Kaz. Liubomirskis siūlė 80 tūkst., tačiau pasisakoma prieš finansinę Lietuvos autonomiją, t.y. prieš atskirą biudžetą⁶². Sutikime, jeigu panašios priemonės būtų nuosekliai realizuotos, Lietuva būtų įgijusi dalinę politinę-teritorinę autonomiją. Įdomu tai, jog dokumento autoriai niekur neužsimena apie konstitucijos dovanojimo būtinybę. Panašių užuominų, kaip pastebėjote, vengta ir anksčiau. Tikriausiai tai buvo padaryta dėl taktinių sumetimų. Pirmiausia reikėjo sulaukti caro reakcijos, o jau vėliau, viešai, labiau išbaigtam projekte, galima būtų kelti ir konstitucijos klausimą. Pasak M. Kl. Oginskio, Aleksandras I pritarė pagrindiniams memorandumo teiginiams⁶³, bet iki pat 1811 m. rudens jokių susitikimų ar pokalbių su caru neįvyko. Tikriausiai, memorandumas, o tiksliau, nuosaikios politinės autonomijos reikalavimai, išgąsdino Aleksandrą I. Ir visgi 1811 m. rudenį, sužinojęs apie M. Kl. Oginskio kelionę į Lietuvą, caras vėl prisiminė LDK įkūrimo planus, tik dabar jau kiek kitokia forma: "...jeigu prasidėtų karas, aš įkursiu Lenkijos karalystę, kurios santykiai su Rusijos imperija bus tokie pat kaip Vengrijos ir Bohemijos su Austrija. Jeigu karo nebus, įgyvendinsim mūsų planus dėl Lietuvos..."⁶⁴. Tikriausiai, Aleksandru I buvo ne tas pats, kokias naujienas Lietuvos bajorams parveš M. Kl. Oginskis. Peterburgo ratelio veikėjams tai irgi buvo ženklas, jog su LDK valstybingumo paskelbtimo projektu reikia paskubėti.

M. Kl. Oginskio kelionė į Lietuvą ir jo susitikimas Šiauliuose su Liudviku Pliateriu (šiuo susitikime T. Vavžekis dalyvauti negalėjo) turėjo didelės įtakos LDK įkūrimo bei konstitucijos projektams. Tokią išvadą padarė lenkų istorikas St. Smolka teigdamas, jog būtent Šiauliuose buvo galutinai aptartas LDK paskelbimo projektas. Istoriko nuomone M. Kl. Oginskis į Lietuvą atsivežė ir konstitucijos projektą⁶⁵. Kitas lenkų istorikas - J. Ivaškevič - mano, jog Liudvikas Pliateris suvaidino svarbų vaidmenį ruošiant konstituciją. Anot jo, M. Kl. Oginskis ir L. Pliateris Šiauliuose aptarė 4 ministerijų (vidaus, teisingumo, išdo ir karo) išliko ir

konstitucijos projekte⁶⁶. Pasak istoriko, M. Kl. Oginskis netgi pasiūlęs L. Pliateriui tęsti darbą, tobulinant atskirus konstitucijos punktus. O maždaug 1811. XII mėnesį L. Pliateris užbaigęs savo projektą ir po susitikimo su T. Vavžeckiu, vieną LDK konstitucijos variantą pasiuntęs Oginskiui⁶⁷. Jis mano, jog būtent šitas projektas pateko carui, o Ks. Liubeckis ir Kaz. Pliateris jį tik redagavę ir taise⁶⁸. S. Smolka tikina, jog pagrindiniais LDK konstitucijos autoriais buvo Ks. Liubeckis ir Kaz. Pliateris (pirmojo archyve jis kaip tik suradęs LDK konstitucijos nuorašą⁶⁹). Konstitucijos autorystės klausimas nėra visiškai aiškus. Svarbu tai, jog konstitucijos ruošime aktyviai dalyvavo Peterburgo ratelis su savo bendraminčiais Lietuvoje. Todėl ir atsirado LDK įkūrimo manifestas bei konstitucija.

Grįžęs iš Lietuvos, M. Kl. Oginskis 1811.XI.3 dieną per grafą Tolstojų perdavė carui Aleksandru I LDK įkūrimo manifesto projektą. Iš esmės manifestas nesiskyrė nuo gegužės 27 dienos memorandumo. Ir visgi projekte buvo užfiksuoti keli nauji ir esminiai Lietuvos politinio elito reikalavimai. Autoriai siūlė Peterburge sudaryti Lietuvos reikalų kanceliariją, t.y. lyg ministeriją, kuri rūpintųsi įvairiomis LDK problemomis. Beje, 1811 m. panašios kanceliarijos svarbą suprato ir Suomijos valdantieji sluoskniai. Nors 1809.XI.19 dieną buvo sudaryta Suomijos reikalų komisija. Ji Suomijos politinio elito nepatenkino, nes neturėjo jokios sprendžiamosios galios⁷⁰. Matyt, tokia kanceliarija, vadovaujama valstybinio ministro, turėjo paspartinti politinės autonomijos įgyvendinimą. Ir visgi svarbiausia tai, jog manifeste atsirado straipsniai, kuriuose užsimenama apie konstitucijos dovanojimo būtinybę. Tiesa, taktikos sumetimais, autoriai vengė konstitucijos termino, vietoj jo vartodami neutralesnį "reglement general", t.y. "bendrieji įstatai". Autorių nuomone, konstitucijos sudarymu turėjo rūpintis specialus komitetas. Atrodo, jog M. Speranskis komiteto pirmininku siūlė tuometinį Rusijos švietimo ministrą P. Zavadovskį: "nes lenkai jį myli ir gerbia, o mūsiškiams tai būtų patogų, nes mažiau apie šį komitetą kalbėtų"⁷¹. Tikslus kitų narių sąrašas nėra aiškus. 1811 m. pab. Aleksandras I pareikalavo sąrašo asmenų "aštuonių gubernijų sudarymo planui" ruošti. M. Kl. Oginskis pasiūlė

Ks. Liubeckio, T. Čackio, Kaz. Liubomirskio, Liud. Pliaterio, Ad. Rževuskio kandidatūras⁷². Atrodo, kad be jau išvardintų, į komiteto sudėtį turėjo įesti T. Vavžeckis, senatorius V. Stroinovskis ir, žinoma, M. Kl. Oginskis.

Manifeste buvo ir nuolaidų "centru". Pavyzdžiui, Vyriausias tribunolas skelbiamas aukščiausiu LDK teismu, o mirties nuosprendžio paskelbimas ir malonės teisė pasilieka imperatoriaus žinioje. Taip "centru" sudaroma galimybė nuolatos kištis į LDK teisėtvarkos reikalus. Matyt, autorių nuomone, konkretizuoti LDK santykius su imperija turėjo tik konstitucija.

Atrodo, jog galutinai LDK konstitucija buvo baigta 1811 m. gruodžio mėn. Mat, 1812.I.29 M. Kl. Oginskis užsiminė Aleksandru I apie Ks. Liubeckio ir Kaz. Pliaterio LDK konstitucijos projektą⁷³. Gali būti, jog konstitucijos projektas buvo užbaigtas dar iki 1811.XII.13 dienos M. Kl. Oginskio memorandumo carui⁷⁴. Šiame dokumente M. Kl. Oginskis pakartojo St. Nemcevičiaus 1806-1807 m. projektų pagrindines idėjas. Taigi, memorandumo esmė buvo: atkurti Lenkijos karalystę, kurią sudarytų tos pačios 8 vakarinės imperijos gubernijos, kurios pagal 1811.XI.3 manifestą įėjo į LDK sudėtį. Po to sektų caro, kaip Lenkijos karaliaus atsišaukimas, kuriame būtų pažadėta Gegužės 3 d. konstitucija⁷⁵. Sostinė, kaip ir anksčiau, liko Vilnius⁷⁶.

Tokio dokumento, lyg prieštaraujančio Lietuvos politinio elito siekiams, atsiradimą nesunku paaiškinti. Niekaip nesulaukdami LDK manifesto paskelbimo, juolab manifestas apie Suomijos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimą jau buvo paskelbtas, Peterburgi ratelis pabandė pagreitinti įvykius ir valstybingumą atgauti prisidengiant Lenkijos karalystės Rusijos sudėtyje idėja. Taigi, M. Kl. Oginskio memorandumą reiktų vertinti ne kaip tikslų atsisakymą, o kaip taktinį manevrą. Matyt, panašiomis aplinkybėmis atsirado ir Lenkijos karalystės konstitucija, kurią Ks. Liubeckio archyve surado S. Smolka⁷⁷. Tiesa, istorikas pabrėžia, jog šios konstitucijos autorystės klausimas nėra aiškus.

Visgi grįžkime prie LDK konstitucijos projekto. Atrodo, jog LDK konstitucija buvo perduota carui ir jis su ja susipažino. Nes 1812.IV mėnesį kažkokius du konstitucijos projektų nuorašus caras Aleksandras I pasiuntė Ad. Čartoryskui,

kuris abu įvertino neigiamai⁷⁸. Galbūt tai buvo LDK konstitucijos projektas ir 1812 m. pradžioje pataisytas Lenkijos karalystės konstitucijos projektas, kurį caro įsakymu paruošė G. Armfeltas ir G. Rosenkamps⁷⁹. Rasti konstitucijos nuorašo M. Speransko archyve nepavyko, nors būtent valstybės sekretorius geriausiai turėjo žinoti apie tokius projektus. Turbūt su konstitucijos projektu atsitiko tas pat, kas ir su LDK įkūrimo manifestu. Jie arba pasimetė tarp daugelio kitų panašių projektų, kurie taip niekada ir nebuvo įgyvendinti, arba galėjo būti sunaikinti.

Kokie esmingiausi LDK konstitucijos bruožai? Konstituciją sudaro 10 stambių skyrių, kurie suskirstyti į 266 straipsnius. Pagrindinis konstitucijos uždavinys buvo užtikrinti politinę-teritorinę LDK autonomiją Rusijos imperijos sudėtyje. Tai liudijo pirmasis skyrius, sudarytas iš dviejų straipsnių: "Apie LDK ir jos suverenumą"⁸⁰.

Be šio buvo dar tokie skyriai: "Apie LDK teritorinį padalijimą", "Apie LDK piliečius ir gyventojus", "Apie LDK vyriausybę", "Apie religijos išpažinimą", "Apie tautinį atstovavimą", "Apie vietinę krašto administraciją", "Apie teisminę valdžią", "Apie ginkluotas pajėgas" ir "Bendri nuostatai"⁸¹. LDK manifeste jokių užuominų apie galimą caro valdžios apribojimą nebuvo. Kai kurie Konstitucijos straipsniai liudija, jog imperatoriaus valdžią LDK buvo bandoma riboti. Geriausias to pavyzdys - tai konstitucijos pataisų priėmimo mechanizmo ir kompetencijos pasidalijimo šiais klausimais formulavimas. Konstitucijos 10 skyriuje rašoma, jog konstitucijos pataisos gali būti priimanamos tik Didžiajam kunigaikščiui pasiūlius ir jeigu tam pritaria abu Seimo rūmai⁸². Taigi, imperatorius savavališkai keisti konstitucijos, bent jau formaliai, negalėjo. Įstatymų leidimo iniciatyva priklauso LDK vyriausybei⁸³. O LDK vykdomąją valdžią, pagal 1811 lapkričio 3 dienos manifestą, sudarė: caro skirtas vietininkas, jo kanceliarija, Ministrų taryba. Konstitucijoje, greta minėtų institucijų, atsirado nauji valdžios organai, slapta Lietuvos taryba bei slapta Valstybės taryba⁸⁴. Tiesa, jų funkcijos bei tarpusavio santykiai nėra aiškūs. O tokių slaptų institucijų atsiradimas rodo, jog konstitucija sudarė sąlygas aristokratijos oligarchiniam valdymui. Turėkime omenyje, jog nebuvo aiškiai atribota

įstatymų leidžiamoji valdžia nuo įstatymų vykdomosios. Praktiškai valdžia buvo sukoncentruota imperatoriaus vietininko bei jo skiriamos vyriausybės žinioje. Todėl nelabai aiškios yra Senato ir Deputatų rūmų teisės. S. Smolka teigia, jog pagrindinė Senato funkcija - "sankcionuoti įstatymų projektus, kuriuos priėmė Deputatų rūmai"⁸⁵.

Senatą sudarė stambiausi religinės ir pasaulietinės valdžios dignitoriai, o Deputatų rūmai turėjo būti renkami. Bajorijos pasiuntinių Deputatų rūmuose buvo 160, miestiečių - 80 deputatų. Įstatymo priėmimo ir įsigaliojimo tvarka kol kas neaiški. Tikriausiai, ir čia lemiamas žodis priklausė LDK vietininkui bei vyriausybės nariams. Kaip konstitucija sprendė valstiečių klausimą trumpai apibūdina B. Dundulis⁸⁶.

Konstitucijoje buvo atsisakyta teisėjų rinkimo praktikos. Tai tradiciškai buvo laikoma bajorijos privilegija. Visi teisėjai, kaip ir visi likę valstybės pareigūnai, turėjo būti skiriami LDK vietininko⁸⁷. Anot S. Smolkos, toks nuo seno būdingos privilegijos atsisakymas nebuvo atsitiktinis. Įmanoma tai buvo tik "savarankiškoj Lietuvos valstybėj", nes kol "Lenkiškos provincijos" buvo tik paprastos Rusijos gubernijos dalys, tokios privilegijos bei tradicijos visokiais būdais buvo saugomos⁸⁸. Konstitucija išplėtė vietos vykdomosios valdžios organų kompetenciją bei funkcijas, pirmiausia pavietų bei vaivadijų tarybų veiklą. Vietos valdžios organai turėjo teisę nustatinėti netgi mokesčius, o Seimas tvirtindavo tik bendrus mokesčių dydžius⁸⁹. Vertinant LDK konstitucijos projektą socialiniu bei politiniu aspektu aktyviai, jog ji turėjo sutvirtinti luominę valstybės struktūrą, ir garantuoti aristokratijai viešpatavimą įvairiose visuomeninio gyvenimo srityse. Konstitucijoje ryškėja oligarchinio valdymo užuomazgos, nėra aiškiai atskirta vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios funkcijos. Renkamų valdžios organų funkcijos apribotos. Iš kitos pusės tokia LDK konstitucija turėjo garantuoti dalinį LDK suverenitetą.

x x x

Pabaigai kelios išvados. 1806-1812 m. LDK politinės autonomijos bei jos konstitucijos projektai išreiškė dalies

Lietuvos bajorijos, pirmiausia aristokratijos interesus. Patyrusi skaudžių sukrėtimų (pvz., T. Kosčiuškos sukilimo pralaimėjimas, okupacijos pradžia), Lietuvos aristokratija sugebėjo politiškai atsigrąžti ir sugrįžti į visuomeninį-politinį Lietuvos gyvenimą. XIX amžiaus pradžioje LDK valstybingumo idėja dalies didikų tarpe buvo populiari ir palaikoma. 1811-1812 m. paruošti LDK įkūrimo bei LDK konstitucijos projektai tai kaip tik patvirtina. Tuo pat metu Lietuvos didikai, kaip ir bajorija, nesirengė atsisakyti ir Lenkijos-Lietuvos valstybės idėjos. Atvirakščiai, anot projektų autorių, LDK sukūrimas - tik etapas, svarbus žingsnis į Lenkijos - Lietuvos valstybės atkūrimą. Įdomu tai, jog XIX a. pradžioje Lietuvos visuomeninis politinis elitas nebeįsivaizdavo valstybės, žinoma, feodalinė-luominė prasme, be konstitucijos paskelbimo. Tai yra valstybingumo idėja organiškai buvo susijusi su konstituciniu valdymu. Todėl neatsitiktinai 1811-1812 m. konstitucijos projektas buvo taip kruopščiai rengiamas, prie jo paruošimo prisidėjo tiek daug ir įvairių žmonių. Taigi LDK politinis patriotizmas dar nebuvo pavirtęs "provincinė lenkiško patriotizmo atmaina", o lietuviškoji LDK bajorija dar išlaikė savo etnopolitinį savitumą. Tai vaizdžiai patvirtina M. Kl. Oginskio prisiminimuose publikuotas anoniminis atsišaukimas "Raštelis apie Lietuvą ir Lietuvius". Nežinomo autoriaus pozicija, matyt, sutapo su M. Kl. Oginskio ir jo bendraminčių pažiūromis. Todėl dokumentas ir atsidūrė M. Kl. Oginskio prisiminimuose. Taigi, anonimas rašo: "Be abejonės, nėra ryškesnio skirtumo tarp lenko ir lietuvio, ypatingai bajorijos tarpe, kuri ... sudaro tautos kūną, bet nereikia manyti, kad tik nuo šitų abiejų kraštų susijungimo prasideda lietuvių šlovė, kurią jie įgijo istorijoje..."⁹⁰.

Mūsų išnagrinėti 1811-1812 m. įvykiai rodo, jog Lietuvos elitas sugebėjo teisingai įvertinti susidariusią tarptautinę bei Rusijos vidaus padėtį ir ja pasinaudodamas siekė savų tikslų. Tačiau anksčiau minėtų projektų realizavimas priklausė ne tiek nuo Lietuvos didikų pastangų, kiek nuo carinės administracijos politikos.

Atlikta analizė leidžia teigti, jog carinės administracijos viršūnėse (pvz., M. Speranskis) gerai suprato, jog LDK politinės autonomijos idėja Lietuvos bajorijos tarpe populiari

ir patraukli. Tuo metu Rusijos imperijos tiek tarptautinės, tiek vidaus politinė padėtis nebuvo tvirta. Todėl carizmas buvo priverstas daryti "imperijos pakraščių" elitui nuolaidas, siekti su juo dialogo. Tam panaudojo politinės autonomijos idėją, bandydamas kontroliuoti politinius procesus "imperijos pakraščiuose". Iš kitos pusės Rusijos imperijos valdantieji sluoksniai lietuviškos bajorijos autonomijos ir ypatingai konstitucinius projektus laikė pavojingais imperijos integralumui bei politinės santvarkos pagrindams. Todėl, pasikeitus vidaus ir tarptautinei situacijai, t.y. Rusijai nugalėjus 1812 m. kare, visi projektai ir pažadai buvo užmiršti. Tai, kas dar taip neseniai pretendavo į politinę autonomiją, buvo bandoma paversti niekuo neišsiskiriančiu "kraštu" ar "teritorija".

Literatūra:

- ¹ Tokarz N. Ostatnie lata Hugona Kilaŕaja. - Krakow, 1905. - T.2. - P.21-24.
- ² Skowronek J. Antynapoleonskie koncepcje Czartoryskiego. - W., 1969.
- ³ Pamieŕtniki Michała Oginskiego o Polsce i Polakach od r. 1788 asz do konca 1815 // Pamieŕtniki z osnmastego wieku. - T.XI. Poznan, 1872. - T.2. - P.251. - T.3. - P.20,26.
- ⁴ Iwaszkiewicz J. Litwa w roku 1812. - Krakow, 1912. - P.334. arba Moscicki H. Pod znakiem orla i pogoni. - Lwow, 1913.
- ⁵ Dundulis B. Projektas atkurti LDK Rusijos imperijos sudėtyje // LTSR AMMD. Istorija. - V., 1972. - T.13. sąs.1. - P.68.
- ⁶ Ten pat. - P.71.
- ⁷ Кизеветтер А. А. Исторические очерки. - М., 1912. - С.299. Пыпин А. Н. Общественное движение в России при Александре I. - С.-Пб., 1904. - С.104. Середонин С. М. Граф М. М. Сперанский. - С.-Пб. 1909. - С.88.
- ⁸ Ерошкин Н. П. Крепостническое самодержавие и его политические институты. - М. 1981. Калугин В. А. Политические взгляды М. М. Сперанского. - Саратовский ун. 1973.
- ⁹ Вел. Князь Николай Михайлович. Император Александр I. - С.-Петербург, 1912. - Т.1. - С.75-76.
- ¹⁰ Smolka S. Polityka Lubeckiego. - Krakow, 1907. - T.2. - P.195-196.
- ¹¹ Ten pat. - T.2. - P.60.
- ¹² Ten pat. - T.2. - P.60.
- ¹³ Iwaszkiewicz J. Litwa w przedniu wielkiej wojny // Biblioteka Warszawska. - 1906. - T.4. - P.441.

- 14 Smolka S. Min. kn. - T.2. - P.60.
- 15 Tyrowicz M. W Dzialalnosc publiczna J. U. Niemcewicza w latach 1807 - 1813 // Ateneum Wilenskie. - 1930. - sasz.1-2. - P.273.
- 16 Smolka S. Min. kn. - T.2. - P.487.
- 17 PSB. - T.22. - P.782.
- 18 Smolka S. Min. kn. - T.2. - P.484-487.
- 19 TSRS CVIA. Leningrad. F.1260. ap. 1. BN.446.1.46-83.
- 20 Император Александр Павлович и князь Адам Чарторыйский. Разговоры. // Русский архив. - 1871. - Т.1. - стр. 756.
- 21 Ten pat. - str.764-765.
- 22 Handelsman M. Adam Czartoryski. - W., 1948. - Т.1. - P.71.
- 23 Вандаль А. Наполеон и Александр I. Франко-русский союз во время первой империи. - С.-Петербург, 1911. - Т.2. - С.568-569.
- 24 Внешняя политика России XIX и начала XX века. - М. 1967. - Т.5. - С.435. С.685-686.
- 25 Handelsman M. Min. kn. - Т.1. - P.73.
- 26 Pamientniki Ks. Adama Czartoryskiego, i korespondencja jego z cesarzem Aleksandrem I. - Krakow, 1904. - Т.2. - P.151.
- 27 Dundulis B. Min. str. - P.60-61.
- 28 Smolka S. Min. kn. - T.2. - P.92.
- 29 Две записки М. М. Сперанского по политическим делам // Русская старина. - 1900. - Т.4. - С.439.
- 30 Ten pat. - С.440.
- 31 Ten pat.
- 32 Ten pat.
- 33 Ten pat.
- 34 Середонин С. М. Граф М. М. Сперанский. - С.-Пб., 1909. - С.89.
- 35 Pamientniki Michala Oginskiego. - Т.3. - P.37.
- 36 Бородин М. История Финляндии. - С.-Пб. 1909. - Т.4. - С.247.
- 37 Ten pat. - P.248.
- 38 Шильдер А. К. Император Александр первый. Его жизнь и царствование. - С.-Пб., 1897. - Т.3. - С.45.
- 39 Труды комиссии по изданию сочинений, бумаг и писем графа М. М. Сперанского. Опись бумаг М. М. Сперанского 1812 года. Вып.1. - Петроград, 1916. - С.49.
- 40 TSRS CVIA. Leningrad. F 1162, ap. 4 BN.7 ir F 1251, ap. 1, dalis 1, BN27.
- 41 Труды комиссии по изданию сочинений. - С.6.
- 42 Сборник исторических материалов извлеченных из Архива первого отделения собственной Его имп. Величества канцелярий. - С.-Петербург, 1876. - вып. 1. - С.216.
- 43 Ten pat. - P.217.
- 44 Ten pat.

45 Подвысоцкий А. Граф Михаил Огинский и его отношение к императору Александру Павловичу. (1807-1815) // Русский архив. - 1874. - Т.3. - стр.654.

46 Подвысоцкий А. Min. str. - стр.654.

47 Ten pat.

48 Smolka S. Min. kn. - Т.4. - P.35.

49 Ten pat. - P.28.

50 Pamiętniki Michala Oginskiego. - Т.3. - P.19-21.

51 Ten pat. - Т.3. - P.19.

52 Ten pat.

53 Ten pat. - P.20.

54 Pamiętniki Michala Oginskiego. - Т.3. - P.22.

55 Подвысоцкий А. Min. str. - стр.656.

56 Ten pat.

57 Ten pat. - стр.657.

58 Ten pat. стр.657-658.

59 Ten pat. - стр.658.

60 Ten pat.

61 Smolka S. Min. kn. - Т.2. - P.491.

62 Ten pat. - P.491-492.

63 Подвысоцкий А. Min. str. - стр.661.

64 Ten pat. - стр.662.

65 Smolka S. Min. kn. - Т.2. - P.504.

66 Iwazskiewicz J. Min. str. - P.441.

67 Ten pat. - P.442.

68 Ten pat. - P.445.

69 Smolka S. Min. kn. - Т.2. - P.504.

70 Борджки М. Min. kn. Т.4. - С.322.

71 Сборник исторических материалов извлеченных из Архива. - вып. 1. - С.216-

217.

72 Подвысоцкий А. Min. str. - стр.682.

73 Smolka S. Min. kn. - Т.2. - P.142.

74 Pamiętniki Michala Oginskiego. - Т.3. - P.59-68

75 Pamiętniki Michala Oginskiego. - Т.3. - P.68.

75 Smolka S. min. kn. - Т.2. - P.140.

77 Ten pat. - P.504-505.

78 Ten pat. - P.313.

79 Smolka S. Min. kn. - Т.2. - P.504-505, 513.

80 Ten pat. - P.505.

81 Ten pat. - P.505-506.

82 Ten pat. - P.606.

83 Ten pat. - P.136.

84 Ten pat. - P.505.

85 Ten pat.

- 86 Dundulis B. Mln. str. - P.64.
- 87 Smolka S. Mln. kn. - T.2. - P.136.
- 88 Ten pat. - P.135.
- 89 Ten pat. - P.136-137.
- 90 Pamiętniki Michała Ogńskiego. - T.3. - P.182.